

7-228

Д-р. ВОЈИСЛАВ М. ГРОЛ

Господину Д-р Илији Нршићу
професору Универзитета
у знак поштовања Вој. М. Грола

ТЕОРИЈА ИНСТИТУЦИЈЕ МОРИСА ОРИУА



НУБ. БР.
707

Прештампано из „Архива за
правне и друштвене науке“

СМММ

БЕОГРАД

1939

II 707

II 707

ТЕОРИЈА ИНСТИТУЦИЈЕ МОРИСА ОРИУА

I. Карактеристика Ориуове мисли. II. Прва идеја институције. III. Теорија правног лица. IV. Коначна теорија институције. V. Процес персонификације. VI. Општи поглед на Ориуову теорију.

Теорија институције спада у новије и још недовољно одређене правне концепте. О њој је много писано последњих петнаест година и при томе она је била често врло различито схваћена и суђена. Једни су је сводили на теорију о реалности правног лица, други нису видели разлике између ње и теорија енглеских плуралиста, трећи су је дизали на степен једне опште правне теорије која је позвана да изведе обнову правне науке, четврти су најзад видели у њој само једну пролазну мистику модерног доба. Знатан део научника ју је избегавао судећи, према тако различитим тумачењима, да је сувише неодређена. Овоме је доста доприносило и то што је назив новог појма био узет из обичног говора да би му се придао један сасвим особен смисао (и то поред оног који је већ имао у правној техници). И многи су, прилазећи теорији установе, полазили од устаова у обичном смислу речи, што није ишло на корист тачнијег обележавања овог појма. А најзанесеније присталице теорије учиниле су јој можда најмање добра: гледајући институцију у сваком делу правног система, они су одбили од ове теорије многе којима се толико богатство оправдано чинило сумњивим.¹⁾

¹⁾ У првом броју Archives de philosophie du droit, 1931, Жени је указао на смер којим би требало ићи ради блиског одређивања ове теорије: „1) Истакнути друштвене реалности које су у основи тог, мало мистериозног бића; одредити и показати све особине, све елементе који их противстављају појединцу; 2) подвести те реалности под један концепт, довољно обележен и разумљив да снажно импресионира дух дозвољавајући му да једним погледом обухвати све ситуације које се хоће да подвргну заједничком поретку; 3) начинити или изабрати назив који би најверније изразио концепт којим се обухватају посматране реалности.“ (La notion de droit en France, p. 40). Разуме се, ми немамо амбиције да пружимо ту нову конструкцију и циљ нам је само да испитамо стварни смисао ове теорије у данашњој науци.

БЕОГРАД

Штампарија „ПРИВРЕДНИК“, Кнез Михаилова 3. Тел. 21450.
ЖИВОЈИНА Д. БЛАГОЈЕВИЋА

Да би се разумела теорија институције треба поћи од Мориса Ориуа. Он је створио особено значење тог појма, он је ту идеју носио целог свог живота, њени отисци урезани су по целом његовом делу, они се осећају и тамо где се о теорији изрично и не говори. После њега идеја је више тумачена него што је разрађивана, или у колико се ишло даље од Ориуа утолико се обично и удаљавало од основних карактеристика његове теорије. То наравно још не значи да се удаљавало и од истине, али у сваком случају да би се и ти доприноси оценили треба знати подлогу на којој су грађени. Пошто се сигурно постави замисао Мориса Ориуа моћи ће се јасно уочити разлика између његове и доцнијих концепција и дати општа критика теорије институције.

Да би се правилно схватио Ориуов појам институције, потребно је нарочито двоје: обратити пажњу на развој тог појма кроз његово дело, од прве замисли до коначне конструкције, и уз то, везати његову теорију са духом који прожима све радове његове, од најситнијих до својим предметом најузнесенијих.

I. На Ориуовој књизи уставног права стоји следећи мото узет из Монтескје-а: „Оаде се неће видети оне истакнуте црте које су, изгледа, обележје данашњих дела. Чим се ствари посматрају са мало више ширине, оно што је стрчало ишчезава; оно се обично и јавља само стога што се дух баци сав на једну страну, запустајући све остале.“ Ове речи могле би бити мото свих Ориуових књига, јер оне изражавају битно обележје његове мисли, његовог начина посматрања стварности. Одлучан противник сваког монизма, он је истицао сложеност, многоструку видова сваког питања којим се бавио. Било да се радило о основним изворима права, о позитивном и природном праву, о духу и материји, о правним личностима, о организацији државне власти, о појму народне суверености, Ориу је увек указивао на дуалитет или и плуралитет елемената и снага у борби. Приказ и објашњење друштвеног система и правног стања као равнотеже између многих чинилаца, идеја коју је Прудон нарочито развио, била је омиљена и стална код Ориуа. Код научника који се труде да познају необухватљиву стварност животну, већина пада обично под исту критику старе Паскалове речи: „Њихова грешка није у томе што би ишли за нечим лажним, већ у томе што не следе и једну другу истину.“ Ориуу су за живота његовог и после, упућиване обично потпуно супротне замјерке. Пребацивали су му нејасност мисли или неодређеност става у основним питањима, или непрестано мењање гледишта, при чему се никад није могло знати шта је дефинитивно а шта ће у идущем делу бити можда радикално измењено. Једним делом ове критике су биле оправдане. Али већим делом оне су изражавале научни укус оних који више воле јасна, логична, „елегантна“ решења, него ли мучно и пипајуће тражење дела по дела несавладиве истине. А пут Ориуов био је овај други. Увиђајући јасно бескрајну сложе-

ност и непрестани ток животне стварности, увек нове, он се није паштио да своме делу да на око лепу, праволинијску архитектуру које у животу није видео, и био је неповерљив према таквим логичким конструкцијама код других. „Једна истински позитивна наука о праву, то јест која искључује свако метафизичко старање о логичном јединству, мора умети да се задовољи практичним јединством које остварују друштвене установе.“²⁾

Овакви погледи чинили су га и дубоко скромним у научним закључцима. Био је свестан да наука неће никад све тајне живота одгонетнути, да њени резултати никад неће бити коначни. И зато, не покушавајући да у речима обухвати и задржи вечито покретну стварност, он се није двоумио да из издања у издање мења своје раније налазе и мишљења, не сматрајући своје конструкције никад коначним: „Моји радови су у ствари само узастопни билтени једне лабораторије за истраживања“, обележавао је тако он сам свој научни став.³⁾

Његова приврженост класичној науци, тековинама традиције, потицала је из тог научног скептицизма више него из његових политичких наклоности (како се то понекад хтело да прикаже). Све се сазнати не може, а оно што је приступачно, оно битно и основно, осетили су и рекли и стари; њихова сазнања постала су класична јер су потврђена вековима искуства. И зато „не треба новог, треба само обновљеног старог“, говорио је он.⁴⁾ Његово прво веће дело носи у овом смислу карактеристичан наслов: *La science sociale traditionnelle*. На једном месту вели да му је научни циљ: „нова изградња класичних теза“. *Non nova sed vera*, могло би бити девиза његове мисли и његовог дела. Заиста оно није никад изненађивало публику оригиналношћу замисли, смелошћу конструкција. Ако је када изазивао узбуну јавности то није било због научног револуционарства већ због нечега што се оцењивало као реакционарно.

У овом погледу ни теорија институције, на око нешто сасвим ново, не чини изнимку: и она је „обновљено старо“. Ориу је њу изградио на старим и заборављеним концепцијама о установама јавног права, које су стварајући се спонтано саме од себе, чиниле стварно уставно право старе Француске и других земаља. Као што се у овом погледу не издваја из Ориуовог научног рада, ова теорија је тако тесно везана са његовим делом да би се тешко могла из њега одвојити. Све је код Ориуа толико испреплетано том идејом да би се она могла извући из његовог дела и кад би се одбацила места на којима се о њој изречно расправља. Услед тако богатог разграђивања њеног било би ванредно тешко ако не

²⁾ Hauriou: *Les deux réalismes* (Recueil de législation de Toulouse, 1912, t. VIII, p. 414).

³⁾ Hauriou: *Principes de droit public*, II-е éd. 1916, p. XXVII.

⁴⁾ Ibid., p. 6.

и немогуће приказати све видове и појединачне примене ове теорије његове, сем ако се неће да преприча цело његово дело. У овом чланку ми ћемо само покушати да укажемо на битне црте ове основне идеје Ориуове, да би потом, пошто расмотримо доприносе његових следбеника, добили општи поглед на њено значење, место и вредност у правној науци.

II. 1896 године Ориу објављује своје прво веће дело: *La science sociale traditionnelle*. У свом научном раду Ориу се кретао између социологије и јавног права. Он је почео са социологијом, и када његове идеје нису наишле на одобравање („схватио сам да сам дошао сувише рано“), он је прешао на обраду јавног права. Али се увек у његовим правним разматрањима осећао пређашњи социолог. Коликогод се у његовим чувеним анализама јуриспруденције француског Држ. савета истицала финоћа и прецизност сигурног правника, толико се и ту као и у другим радовима испољавао и научник који проблеме захвата дубље од обичног специјалисте, указујући на основне снаге и чиниоце друштвене испод њихових правних манифестација. Многи су раздвајали те две интелектуалне активности у њему и уздизали правника док су скептично гледали на визије социолога. Нама се чини да је то двоје у њему нераздвојно. И Жени правилно примећује да је баш та двострукост темперамента, то непрестано преплитање позитивног права и друштвене науке оно што Ориуов напор у науци чини драгоценим.⁵⁾ Као год што се трудио да своје правне конструкције заснује на сигурној основи социолошкој, тако није пропуштао ни да их обухвати, оправда, да им један духовни смисао, стајући на једно више, филозофско, морално становиште. Убеђен у нереалност сваке „реалистичке“ теорије која занемарује духовне вредности, он је, како сам каже, био „позитивиста на други степен“ а то је значило да су у његовом појму позитивне стварности налазили места и нематеријални, морални па и религиозни чиниоци и збивања у друштвеном животу. До таквог вишег гледишта он се уздигао чак и у већ поменутих белешкама у Sirey-овој збирци административно-правних одлука. Кажу да је говорио да „има метафизике и у најмањем спору око граничног зида.“

Спајајући у својим радовима правна разматрања са социолошким и филозофским, Ориу се био уздигао до гледишта које му је допуштало да избегне стерилност искључиво социолошке методе као и чистог позитивизма с једне стране, као год и произвољност једног нормативизма који би, без темеља, висео у ваздуху. И зато далеко од тога да би му се могла пребацити „збрка метода“,⁶⁾ ово „идеал-реалистичко“ становиште било је вероватно

главни чинилац велике импресивности овога дела које не изненађује новином али убеђује истинитошћу. Али, ако се служио социологијом и филозофијом, Ориу је пре свега био правник. Он није, као Диги, покушавао да право извуче из голих факата, да из оног што јесте постави оно што треба да буде и да право подреди социологији. По њему право је и наука и уметност, али је пре свега уметност, *ars, ars boni et aequi*, како су стари говорили. А уметност иде пре науке:

„Далеко је од мене мисао да друштвена наука има исту вредност као право или филозофија права. Ово су елементи живота, наука је чисто познавање. Еле, на супрот Ничеу, ја сматрам да живот иде пре познавања. Само, живот може да искористи сазнања. Право може да извуче корист од друштвене науке.“⁷⁾

Саобразно оваквом схватању и у делу *Science sociale traditionnelle* од друштвене науке тражи се помоћ за решење једног вишег филозофског и моралног питања, питања добра и зла које чини и основу права. Социологија би требала да укаже на пут за постављање друштвених правила на тај начин што би традиција открила морална правила за која је везан сам напредак цивилизације.

Идеја институције појављује се већ у овом првом делу. Смисао овог појма, оцртаног овде у најопштијим цртама, је још чисто социолошки. Али две основне карактеристике институције које ће остати и у коначној теорији, постављеној тридесет година доцније, налазе се већ овде.

У непрекидном, вечитом развоју људског друштва институције претстављају категорију мира, трајања, стабилности, на супрот динамичним чиниоцима који производе друштвено кретање. У материји друштвеној постоје два света, два основна елемента који се развијају напоре до. С једне стране постоји борба за живот, за опстанак, која је оно што друштво креће. У тој борби побеђују најјачи, најспособнији и они стварају организације и све друштвене творевине. Али нема само тога у друштву. На силу сила напада и организација заснована само на снази трошна је. Међутим друштво не може издржати у сталној борби и несигурности; оно може опстати само под условом да покрај борбе постоје и периоде смирења. Тој потреби за миром и стабилношћу одговара феномен институције, тај други елемент друштвене еволуције. Он се састоји у томе што организације, испрва силом наметнуте, бивају током

⁷⁾ *Philosophie du droit et science sociale* (Revue de droit public 1899, t. XII, p. 476). На другом једном месту он опет пише: „Право ће искористити социологију као што је искористило и економску политику, она ће бити његова помоћна наука, али неће она њиме управљати. Не треба претеривати са значајем науке, она је мање важна од уметности. Она нас учи како живимо, али уметност је оно од чега живимо. Еле, *primum vivere*. А ко зна да ли нас можда уметност не води и ближе истини него ли наука!...“ (*Les facultés de droit et la sociologie*; цит. код F. Gény: *Science et technique* II, p. 97).

⁵⁾ F. Gény: *Science et technique en droit privé positif*, II, p. 94.

⁶⁾ Као што мисли Јенингс (*The institutional theory, y Modern theories of Law*, p. 84).

времена прихваћене (ако нису сасвим неприхватљиве), добијају за себе пристанак чланова групе.

„Око њих се образују сличности, навике, као једна невидљива власт их обавија и начини подношљивим; уосталом пожртвовање изазива пожртвовање и помишљивост, господари се такође откривају, облажују, одричу се неких захтева прожимају се дужностима које њиховој власти одговарају, грбине се заоблују. Привикло се на нову организацију и ова се прилагодила... У први мах она је имала само тело, сад има и душу, разумела је свој позив и врши га. То више није организација, то је једна институција, јер институцијом значи дати себи један унутарњи принцип, једну душу, и ово што смо описали јесте феномен институције.“⁹⁾

Из ове карактеристике која претставља суштину феномена институције произлази и друга. Институција, елемент трајања и стабилности, принцип је на коме се врши претварање фактичког стања у правно. У ствари ово је само други вид првог феномена. Организација која се испрва држала само на сили бива постепено прихваћена од оних који је сачињавају, почиње да се заснива на пристанку њиховом, а пристанак је природни основ права. Није дакле снага та која ствара право, она му само претходи. Организације се испрва стварају силом мишица или мозга, али доцније оне се прожимају духом, установљују, постају правне. „Нема дакле, вели Ориу, природне истоветности силе и права; постоји само историска узастопност једне правне ситуације за једном фактичком ситуацијом у истом објекту.“

III. Напустивши социологију и пришивши обради јавног права, Ориу је задржао био и социолошки начин посматрања и своје филозофско-религиозне концепције (које су већ тада стајале под утицајем филозофије Св. Томе Акаинског). Многе основне црте и процесе које је запазио истражујући друштвене појаве гледао је Ориу сада испод правних система као супстрат њихов, и неке од његових социолошких идеја провлачиле су се и даље кроз његове конструкције административног и јавног права уопште. Тако је било и са идејом институције. Само, ова дотле претежно социолошка замисао, која је имала да објасни ток друштвене еволуције у којој би феномен институције имао да држи у равнотежи динамички елемент борбе за опстанак, јавља се сад као елемент теорије правног лица.

У делу *Principes de droit public*, чије прво издање излази 1910, институција је појам који има да објасни реалност правне

личности.⁹⁾ Ово је такође, поред ранијих, једна од битних црта коју ће ова теорија задржати. Правна личност колективних тела није фиктивна, од законодавца произвољно проглашена. Она је стварност у том смислу што испод моралне личности постоји једна „објективна индивидуалност“ постала пре ње и спонтано. У том телу образују се сами од себе објективни елементи који су услов да телу буде призната и правна личност. Тако да колективно тело не добија елементе моралне личности тиме што га држава признаје, већ га држава признаје зато што су ти елементи већ у том телу образовани. Ти објективни елементи који су претходно и спонтано постали (а не декретом воље правне личности) и чине подлогу моралне личности — то је институција. У овој фази своје мисли Ориу је дефинише као једну „социалну организацију, у вези са општим поретком ствари, чија је индивидуална сталност обезбеђена унутарњом равнотежом поделе власти, и која је у свом оквиру створила једну правну ситуацију.“¹⁰⁾ Излишно је анализирати ову доста мутну дефиницију; Ориу ју је изменио већ у другом издању Принципа, 1916. Ту је институција „објективна друштвена организација која је у себи остварила највише правно стање, тј. која има истовремено сувереност власти, уставну организацију са статутом и правну аутономију.“¹¹⁾ Као и преа, тако је и ова дефиниција била састављена само из објективних елемената, и еволуција ових вршила се такође објективно, сама од себе. На те елементе поставља се затим морални субјект, који се из њих спонтано образује:

„Чим се пошло путем социјалне организације ушло се и на пут персонификације. Та два правца су нераздвајано спојена; свака социјална организација кандидат је за моралну личност јер чини једно социјално биће различито, у извесној мери, од појединаца које обухвата, а свако биће тежи својој савршености.“¹²⁾

Оно што је Ориу овде био допринео тези о реалности правног лица, било је наглашавање спонтаности процеса персонификације. Његов претходник у овом питању, Мишу, заступајући реалност правних лица није видео и стварност оне социјалне и моралне целине која претходи правној личности. Он је истакао само стварност елемената личности, које је елементе тек право имало да повеже и постави тако једну психолошку целину. По Мишусовој теорији закон је дакле још задржавао извесну улогу у стварању моралне личности, и он се од теорије фикције одвајао тиме што ова улога више не би била произвољна, што би законодавац био

⁹⁾ Science soc. trad. p. 195—6. Религиозна нота која се осећа у овим редовима негде је још испољенија. Ориу карактерише ту феномен институције као „факат искупљења (rédemption) друштвених организација“. Али та религиозна инспирација, интересантна можда за порекло ове идеје, нема значаја за саму теорију. Ориу је доцније у знатној мери пригушио ту ноту, а она се може и сасвим отклонити, суштина идеје ће остати неокрњена.

¹⁰⁾ Идеје о институцији изложене у Принципима биле су у битним цртама објављене већ 1906 у Ориусовом чланку: *L'institution et le droit statutaire* (Recueil de législation de Toulouse, 1906) и затим унете у VI-о издање *Précis de droit administratif* од 1907.

¹¹⁾ *Principes de droit public*, 1910, p. 129.

¹²⁾ *Principes de droit public*, 1916 p. 111.

¹³⁾ *Ibid.* p. 54.

обавезан чим постоје елементи који чине реалност групе. Ориу је отишао даље од Мишлуа тиме што је указао на постојање једне објективне целине која је подлога субјекту, из које се спонтано ствара њена психолошка целина, морална личност која је основа правне личности.

Али у овом времену његова теорија је имала једну знатну ману. Да би правну личност поставио на реалну подлогу, он је ову изградио у два плана: једно је објективна индивидуалност институције којој се придају сви објективни елементи личности, и друго у горњем плану долазе сви субјективни елементи личности. Из њих се састоји субјект, морално лице, који је дефинисан као „идеја друштвеног дела уколико тежи да се оствари као свесни субјект у заједничкој вољи чланова групе“.¹²⁾ Незгода овакве конструкције реалности правног лица била је у томе што се није видела природна веза између ова два плана. Место да израста одоздо, идеални елемент моралне личности изгледао је као одозго постављен. Ориу је то сам признао мало доцније:

„У овој форми теорија је била непотпуне јер није задржавала никакав *substratum* моралном субјекту: пребацити све стварне елементе на страну објективне индивидуалности, значило је свести морални субјект на једно чисто правно биће и у извесном смислу претити се фикцији.“¹³⁾

Проблем који је требало решити био је у извођењу синтезе објективног и субјективног, организације и идеје. Тим правцем се Ориу упутио већ у наведеном IX изд. Административног права од 1919, и следећем од 1921; он га је довео до коначног постављања теорије институције 1925.

Синтеза се могла извести на тај начин што би се већ у објективној индивидуалности институције видели и субјективни и идеални елементи моралног лица које ће се родити. Основа теорије имала је да буде идеја дела, предузећа, елемент који је дотле био тек у плану моралне личности као субјект колективног лица. И тако се 1921 институција описује овако: „Једна друштвена организација је институисана онда када је остварилачка власт, која у њој постоји, потчињена у извесној мери основној идеји предузећа и својој функцији, устаљеним правним правилима и ефикасним средствима.“ Као што се види спајање речена два плана морало је довести до извесног идеализања и субјективизања појма институције, прво елементом идеје предузећа а друго елементом власти која идеју остварује. Продуживши тим путем Ориу је дошао до своје закључне и потпуне теорије институције. Пре но што би прешли на коначну његову концепцију, треба истаћи да је и у овом добу (првог и другог издања Принципа), појам институције задржао оне црте његове социолошке теорије из 1896. Објективно право институције претставља у правном свету елемент стабилности, насупрот

¹²⁾ *Principes de d. p.* 1916, p. 267.

¹³⁾ *Précis de droit administratif* 9-е éd. 1919, p. 124.

покретној нази индивидуалне акције из које се рађа субјективно право. А битни смисао теорије установе остаје објашњење правног стања, претварања факта у право. Ту су три појма, друштво, мир и право, која се унеколико изједначају.¹⁴⁾

Проблем заснивања државног поретка који је Русо хтео да реши хипотезом друштвеног уговора, „ја сам, вели Ориу, покушао да решим помоћу појма корпоративне институције која се заснива и уравнотежава сама собом објективно, нарочито путем равнотеже зване правно стање чије је суштина у потчињавању извора права који потичу од власти, праву већ устављеном (*établi*) у нацији...“ Тако, у нацији устављено право „очигледно је страни субјективној вољи моралне личности државе.“

Овде појам „*droit établi*“ врши улогу оног обичајног пристанка из *Science soc. trad.* и у ствари је то, пошто је прихваћено право и поредак објект пристанка.¹⁵⁾

IV. 1925 године објављује Ориу свој чувени чланак о теорији институције у коме је концизно и упечатљиво изнео и осветлио све битне стране своје теорије, дајући дефинитивни облик овој идеји коју је тридесет година носио у себи и која је, иако још неуобличена, проткивала сво његово дело.¹⁶⁾

У овој последњој фази своје мисли Ориу се знатно приближио својим првобитним концепцијама од пре тридесет година, углавном тиме што је у једну целину склопио социолошку идеју институције са правном, постављеном у Принципима. Поред тога обележје нове концепције биће у њеној идеалистичкој основи и

¹⁴⁾ „Мир има ту битну особину да се изједначава с једне стране са друштвеним стањем, с друге са правним стањем. Стање мира изједначава се са друштвеним јер уколико је друштво поцепано унутарњим борбама оно није више друштво већ анархична гомила појединаца; друштво постоји само уколико има мира, а сам мир постоји у колико има равнотеже међу правима.“ (*Principes de d. p.* 1910, p. 42).

¹⁵⁾ Ориу овде већ разликује „друштвене институције које чине тела, које се упућују живом индивидуалности и моралној личности, затим оне које су напротив из категорије некретних ствари. Оне имају ту заједничку црту што имају несумњиву друштвену индивидуалност. Удружење створено ради одређеног циља има индивидуалност; једно поље унето у катастарски план под извесним бројем има је такође... Разлика постоји у аутономији или недостатку аутономије ради вршења друштвене функције... Не одбацујући ствари, ми им не дајемо право место. Ово ће бити задржано за институције из категорије тела међу којима се налазе политичке институције и пре свега национална институција.“ (*Principes de d. p.* 1910, p. 126; 1916, p. 110). Увршћивање мртвих ствари у појам институција свакако није било од користи за прецизирање његово. Ориу је доцније изменио своје гледиште о овој категорији „институција ствари“, стављајући у њу првенствено правна правила и обичаје, не говорећи о мртвим стварима. Али и у том облику он није ближе обрешивао ову категорију; то је био проблем који је он имао на уму али га се дотичао само узгред. Тако у свом *Précis de droit constitutionnel*, I изд. 1923 и II., 1929, говорећи о индивидуалним правима он истиче да ова сачињавају истовремено и „објективне правне институције“, а ове нису друго до „групе идеја“ (*Pr. D. C.*, 1929, p. 611). Затим у чланку: „*De la répétition des précédents judiciaires à la règle de droit coutumière*“ (*Cahiers de la Nouvelle Journée*, № 15) Али и то је само скица. У правцу испитивања „институција ствари“ тежила је дисертација Ориу-овог ученика L. Rigaud-a: *Le droit réel: histoire et théorie, son origine institutionnelle*, Toulouse, 1912.

извесnoj хиерархиској архитектури институције, што је дошло поглавито услед поменуте синтезе објективног плана институције са субјективним планом моралне личности.¹⁷⁾

Као и пре тридесет и пре петнаест година, појам институције везује се и овде са идејом друштвеног мира, равнотеже, трајања, и служи као основ стварања правног стања. „Институције претстављају у праву као и у историји категорију трајања, континуитета и стварног; радња њиховог оснивања сачињава правни основ друштва и државе.“¹⁸⁾

Идеја институције као категорије трајања у историској еволуцији дошла је да исправи превидјања чисто субјективистичких и чисто објективистичких теорија.

Субјективистички правни системи (Гербер, Лабанд, Јелинек), постављали су цело право на темеље правних личности. Личности, управо њихове воље били би носиоци свих права и правних ситуација, правна правила прописују се декретима субјективне воље правне личности државе. Овакав систем није могао да довољно убедљиво објасни правила обичајног права, која нису дело ни једног државног органа, и од којих многа постоје још из времена пре модерне државе. Затим, како држава није увек постојала, шта да се ради са правом примитивних друштава, кланова и племена? Шта више не само да правних правила не би било пре државе, него не би требало да их буде ни пре образовања правне личности државе, јер државе пролазе обично кроз дугу периоду политичког формирања пре него се појаве као правна личност. Најзад субјективисти нису имали ваљану теорију правних лица, која би могла да објасни континуитет, трајање правних ситуација. Стављањем моћи воље (*willensmacht*) за супстрат правне личности, тај се континуитет није могао задовољавајући да објасни, „јер моћ воље може бити схваћена и као дисконтинуа“.

Као реакција субјективистима јавиле су се објективистичка замисли Дигија и Келсена. Ови су пали у супротну заблуду хотећи да цело систем права заснују објективно. Потекао из Диркемове социологије, која је уздизала друштвену средину изнад индивидуалних свести, Дигијева систем је постављао објективно правно правило као основицу свих правних ситуација на место правне личности, негиране и сматране као метафизички појам без вредности.

¹⁷⁾ *Théorie de l'institution et de la fondation, (essai de vitalisme social). (Cahiers de la Nouvelle Journée N° 4, isti članak прештампан и у свесци 23 из које ћемо ми и цитирати јер је свеска 4 исцрпена).*

¹⁸⁾ Не чини нам се тачно мишљење Гурвича (*L'idée du droit social*, p. 657 и сл.) да је ова нова конструкција дошла под утицајем Томизма пред крај живота Ориуовог, јер је он тој филозофији био наклон целог свог живота и то ју је јаче истицао у почетку него ли у последњим радовима. Исто тако мислимо да се не може примити Гурвичев поступак: не примљујући завршну концепцију институције, он узима ипак неке елементе из ње, неке из ранијих дела да би тако изградио „Ориуов“ појам институције.

¹⁹⁾ *Th. de l'institution...* p. 89.

Правно правило схваћено је као правило примљено као обавезно од „масе свести“. На место индивидуалне воље правом је сад требало да управља свест већине.

Међутим као што субјективистичка теорија није успевала да објасни друштвену статистику, континуитет, тако објективистичка теорија није могла да објасни његову динамику. Заиста не види се одакле би у таквом систему имао да дође покрет у праву; требало би да правно правило буде не само елемент континуитета у друштвеним установама, што оно јесте, него и њихов стваралац, што оно не може да буде.

„А ту је цео проблем, вели Ориу; питање је у томе где се у друштву налази стваралачка моћ; да ли правна правила стварају институције или ће пре бити да институције рађају правна правила благодарећи управљачкој власти коју садрже.“¹⁹⁾

Рећи да правна правила стварају институције исто је што и рећи да их ствара друштвена средина (јер ова производи правна правила). Међутим „друштвена средина има само снагу инерције која се изражава у моћи појачавања личних иницијатива, када их прихвата, или на против у моћи кочења и реакције кад их осуђује, али сама собом она нема никакву иницијативу, нити какву творачку моћ“. Правно правило није израз акције, оно претставља у основи једно ограничење, међе власти појединаца и њиховој активности. „Отуда традиционална максима индивидуалистичког поретка... све што законом није забрањено а дело је индивидуалне воље, правно важи“ (Декл. права чл. 4 и 5). Место тога требало би, доследно објективистичкој концепцији поставити обратно правило: све што није сагласно једном претходном правном правилу правно је неважеће. Овакав принцип не само што би био антииндивидуалистички него би био и неплодан. Сва нова остварења друштвеног живота остала би за неодређено време изван права пошто не би била сагласна ни старој норми ни новој која ће се створити тек кад се друштвена средина прене.

Погрешке и субјективистичких и објективистичких теорија настале су стога што су обе занемариле традиционално учење које је увек признавало дуализам у праву, елементе субјективне и елементе објективне. Субјективни елементи: правна личност, субјективна права, правни акти, су стваралачке снаге, они претстављају акцију. Објективни елементи: правна правила, јавни поредак, закони, уредбе, обичаји, то су снаге инерције, чиниоци трајања, континуитета. Одбацујући и искључиви субјективизам и искључиви објективизам, Ориу истиче дуализам ових снага у праву, и види у њима „не толико отсечено одвојене елементе, колико различита стања кроз која према моменту може да прође било једна корпоративна институција, било правно правило.“²⁰⁾ Теорији институције

¹⁹⁾ *Ibid.*, p. 94.

²⁰⁾ *Ibid.*, p. 96.

је циљ да објасни овај други елемент, да пружи његову правну и социолошку теорију. Појам институције обухвата целу ту категорију трајања и континуитета коју чине правна правила, јавни поредак, друштвене установе, али Ориу ће се задржати само на најзначајнијим од њих, на институцијама — друштвеним организацијама, институцијама које се персонификују.

Друго основно обележје институције јесте да она пружа објашњење стварања правног стања, претварања факта у право. То је оно што су обе претходне школе пропустиле да учине. Субјективисти су говорили да стварање правног лица, да стварање државе спада само у историју: објективисти су са своје стране одбацивали у историју стварање правних правила. И једни и други су радњу оснивања, како оснивања државе тако и оснивања правних правила, остављали ван права:

„На тај начин одбачени су изван права основи права, јер, с једне стране основи нису друго до продужена оснивања, а с друге зацело ће се примити да основи државе и правног правила претстављају основи права“.²¹⁾ И теорија институције, као што је било логично, зацела се у овоме што су претходни системи били пропустили. „Њен главни предмет је да покаже да оснивање институција има правни карактер и да су према томе гледишту основи правног трајања и сами правни.“

Институција је „идеја дела или предузећа која се остварује и траје правно у једној друштвеној средини; ради остварења те идеје организује се власт која је снабдевена органима; с друге стране, међу члановима друштвене групе заинтересоване за остварење ове идеје zbивају се манифестације заједништва“²²⁾ управљане органима власти и уређене процедурама.“ Ова коначна дефиниција институције односи се како на колективна тела тако и на „институције ствари“. Али и овде Ориу њих само помиње.

Камен темељац институције је идеја, идеја дела које ваља остварити. Раније, она је била само елемент већ персонификоване институције, моралног лица, и било ју је доста тешко извући из доњег чисто материјалног слоја објективне друштвене организације. Сада је, сасвим оправдано, идеја постављена као основа око које се организација ствара. Шта је та идеја предузећа? Она је, по Ориу-у, различита и од циља његовог и од функције. Идеја предузећа шири је од циља предузећа јер она обухвата и организацију и акцију ради остварења циља.²³⁾ Исто тако она превазилази појам функција:

„Функција је само већ остварени или бар већ одређени део предузећа; а у идеји водилићу предузећа постоји и један неодређени, виртуелни део који функцију превазилази. Подела ових двају домена очита је у држави:

²¹⁾ Ibid., p. 96.

²²⁾ „Manifestation de communion“. Ми преводимо изразом „заједништво“ јер нисмо нашли бољи. Признајемо да је овај несавршен и језично и значењем својим: у речи communion има много више духовног интегрирања.

²³⁾ Као што примећује проф. Тасић идеја је циљ „посматран по својој динамичкој страни“ (Архив 1934, књ. XXIX, с. 481).

постоји домен функције који припада администрацији и одрађеном току службе, и домен водеће идеје, домен политичке управе која дела у непредвиђеном“.

Разлика између идеје предузећа и његове функције биће важна нарочито у Ориуовим конструкцијама административног права, код корпоративних установа. Стављање идеје предузећа као основе установе послужило је ту да се отклони крута примена принципа специјализације функција за колективна правна лица. Не поклапајући се ни са циљем, ни са функцијом, идеја предузећа најближа је предмету предузећа.

„Да је она предмет предузећа види се по томе што ће се преко ње и у њој предузеће објективисати и стећи социјалну индивидуалност. Заиста идеја предузећа ће, ширећи се у главама неодређеног броја лица, живети у њиховој подсвести објективним животом“.

Оваква замисао институције наметала је варовање у реалност идеја. По Ориуовом платонистичком схватању, идеје постоје објективно у свету „отелотворене у стварима које нас окружују“. Отуда следи да „нема творца идеја, има само налазача“. Иначе тешко би било схватљиво да идеја, творевина једног духа, прелази у друге духове, прелама се различито у свакоме, и ипак се не распадне и не ишчили. Објективну идеју треба разликовати од субјективних претстава преко којих је духови сазнају. Идеја ће прелазити у субјективно стање код чланова групе заинтересоване у предузећу, али и ту ће она понајвише живети у подсвести објективним животом, да би тек с времена на време, приликом манифестација воља, прешла у субјективно стање.

Али чланови групе (акционари предузећа, поданици државе), нису једини носиоци идеје предузећа. Поред обичних чланова постоје и истичу се значајем органи управе са својом влашћу; власт је првенствени носилац и реализатор идеје, она је аутономна, и грађани одн. акционари у њој само суделују. Указивањем на овај елемент власти Ориу се одваја од Мишуа и његове Теорије моралног лица, од 1906. Организована управна власт, тај други елемент институције, је жижа која окупља групу, која спроводи идеју, она даје импулс кретања институцији, али она није њен господар. У институцији власт је потчињена идеји. Ово се постиже помоћу организације њене која се изводи по двама основним принципима: поделе власти и претставничког режима.

Подела власти је подела надлежности (компетенција). Надлежности су истина поверене опет људским органима али ти су органи везани, потчињени својим надлежностима. Благодаречи овој подели власти ова престаје бити обична сила: подела обезбеђује надмоћ надлежности (ствари духовних) над влашћу господарства, којој би се иначе органи упутили. Принцип претставничког режима има за циљ да обезбеди да органи власти изражавају вољу за цело тело, не само за себе. У основи он се возује за идеју предузећа и има задатак да потчини власт овој идеји. То потчињавање идеји

предузећа може се произвести и само од себе, без претставничког режима, својеволjno, у свести једног апсолутног господара. Изборни принцип није дакле апсолутно неопходан ради тог подређења идеји, али он је најприродније средство за то, најбоља гаранција да ће се заиста тако десити да акција владајућих буде у сагласности са погледима чланова заједнице. Истина је да се често догађа и обротно, управна власт заборавља бригу о општем добру ради задовољавања властитих интереса. То је оно што доказује да власт није само слуга функције, да у њој има једна изворна, спонтана снага акције која се покатад побуну. Али је факат да се током историје показује стално све већи утицај и моћ идеје дела које треба остварити, пошто су се постепено власти све више приклониле служењу њој.²¹⁾

Институција обухвата једну заједницу чланова који су носиоци идеје и који ће бити подлога моралне личности групе. Манифестације тог заједништва од стране чланова групе као и од органа управе, су трећи елемент институције. То је феномен при коме ће идеја предузећа прећи за моменат у субјективно стање кроз свести чланова. Ове манифестације заједнице у идеји врше се било при оснивању предузећа било током функционисања институција. Приликом оснивања нових политичких и социјалних институција дешавају се широка масовна узбуђења и покрети. Са мањим замахом и значајем види се то и при образовању обичних корпоративних институција као синдиката, удружења и др. Феномен се врши затим током нормалног живота институције нарочито кроз уставну скупштину.

Што Ориу хоће да подвуче, то је да овде није реч о манифестовању какве колективне свести. Не, феномен се врши у појединачним свестима у којима се прелама објективна идеја, свуда дружије и различитом јачином. При овоме, једном природном појавом интерпсихологије, свести појединаца стичу утисак заједничке емоције. Али никако не треба сматрати да је ту реч о појави колективне свести о којој говори Диркемова школа; тако схватати значило би видети при томе феномену образовање једног заједничког средњег мишљења. Напротив, поменуто различито преламање једне исте идеје водиле у многим свестима објашњава водећу улогу најсвеснијих, улогу коју нам живот очито показује.

„Између ове две анализе је разлика која дели објашњење напретка цивилизације акцијом елите и објашњење његово искључивом еволуцијом средине. Заједница у идеји, то је Ариел, колективна свест, то је Калибан“.

²¹⁾ „Вољно потчињавање оних који владају извесним водећим идејама не би се могло боље илустровати до примером потчињавања војних шефова грађанској власти у модерној држави. Ово покораване оружане силе, тако супротно природи ствари, никад се не би могло постићи само уставним механизмима. Оно је резултат менталитета произведеног утицајем једне идеје, идеје цивилног поретка везане за идеју мира, идеје која се сматра да претставља нормално стање“. (Ibid., p. 104).

Овако схватање Ориу назвали су многи аристократским елементом код њега. Неки су га, заједно са елементом власти, изоставили из своје концепције институције, као Гурвич. За Ориуову концепцију он је врло значајан јер је у складу са општим склопом његових идеја. Треба приметити и да такво гледање код Ориу није нешто ново: његова књига о Народној суверености од 1912 изграђена је сва на том принципу водеће улоге политичке елите, док широке масе имају само надлежност и власт контроле и одобравања односно неодобравања.

V. Горњи опис претставља само општи тип институције која садржи све нормалне елементе. Али ваља имати у виду да институција иако претставља категорију трајања и стабилности, није нешто статично, непомично. Она се непрестано развија као и све остало у животу, задржавајући ипак један општи облик. У својој еволуцији институција природно иде ка своме савршенству а то је персонификација. Да би постигла моралну личност — која је основа правног лица — институција пролази кроз феномен постепене „интериоризације“, а то ће рећи обухватања у оквир идеје водиле пре свега органа управе са њиховом моћи хотења, а затим и манифестација заједништва чланова групе. У овом развоју прва фаза претставља тзв. инкорпорацију, а друга саму персонификацију. Као пример Ориу наводи државу. Ево како се у њој врши процес интериоризације. Држава се инкорпорисала кад је дошла до претставничког режима. Под овим изразом не треба схватити изборни режим. По Ориу-у претставнички режим је онај који се одржава у оквиру идеје предузећа, у коме се дела за државу а не за владајуће, то би дакле, према прилици, могао бити и апсолутистички или аристократски режим, без политичких слобода. Главно је да органи управе раде за опште добро вођени идејом државе. У томе стадију држава има објективну индивидуалност и у међународном погледу постоји као држава.

Када се доспе до учешћа грађана у управи, држава је персонификована. Тиме се, наиме, извршила друга фаза интериоризације, јер у оквиру идеје водиле почињу да се врше манифестације заједништва чланства групе. При тим испољавањима заједнице, идеја дотле само објективна субјективише се у свести поданика. Тиме се морална личност придаје објективној индивидуалности институције. Маса контролише владајућу елиту чиме се „додаје последња црта моралној одговорности — највишој карактеристици личности“.

У процесу интериоризације може се посматрати и објаснити континуитет који институција остварује. У разним фазама кроз које институција пролази овај континуитет није исте врсте. У стадијуму инкорпорације то је чисто објективни континуитет идеје која још не прелази у субјективно стање јер нема манифестација зајед-

ништва чланова групе. То је континуитет остварен кроз мањинску власт владајућих, и зато врло несигуран.²⁴⁾ У стадијуму персонификације идеја водила прелази у субјективно стање. Питање је како се постиже континуитет овако субјективисане идеје? Као што је поменуто идеја се субјективиса пригодном манифестација заједништва чланова групе, и тешкоћа за конструкцију континуитета овде, јесте што су те манифестације (избори, скупштинска већања, митинзи) испрекидане међу собом временским размацима, дисконтинуе.

Међутим „да би идеја водила постала субјект корпорације моралне личности потребно је да се може сматрати да је она на извесан трајан начин у субјективном стању... Објашњење се не може извући из факта што би серија свесних стања била повезана идејом дела као објективном, јер то не би био континуитет у субјективном. Али се оно може извући из акције моћи садржане у свим актима свесне воље, где је идеја водила прешла у субјективно стање; та моћ баца мостове између појединих свесних стања тиме што делује уназад у прошлости каогод што антиципира у будућност“.²⁵⁾

Моћ коју сваки акт свесне воље садржи може деловати уназад у том смислу што уређује садашње последице ситуација створених у прошлости, она може антиципирати у будућност у том смислу што уређује ситуације које ће се тек у будућности произвести. У томе и јесте дејство закона. И тако ова моћ воље продужује дејство једне субјективне манифестације воље све док ова не достигне следећу. Услед ове важности моћи воље неки су (нарочито немачки научници) схватили да је она субјект моралне личности. Али то је била погрешка, јер сама ова моћ не би могла обезбедити континуитет личности (у ком правцу?), кад не би била у служби једне идеје водиле. Само та идеја може одредити правац оних мостова које моћ воље баца у прошлост и будућност. Њоме се у стадијуму персонификације континуитету идеје институције у објективном стању, додаје континуитет исте идеје у субјективном стању. И зато „прави субјект моралне личности остаје идеја водила дела“.²⁶⁾

²⁴⁾ Тако је на пр. у Француској „власт првих Капета била доживотна и привилегије које је владајући краљ дао, тј. правне ситуације које је створио око свог престола и које су само требале да трају, могао је његов наследник опозвати и стога су морале од њега да буду потврђене“. Ни принцип наследности овде није много помогао јер се наследник престола у почетку сматрао као сваки наследник-власник. Тек кад је био утврђен принцип легитимитета, тј. начело да се власт о краљевској смрти не преноси (utе successionis, већ из основу једног основног закона краљевине, био је положио створених ситуација знатно побољшан. Принц који ступа на престо примао је тако своју власт од закона, са свима теретима којима је ову власт закон оптерећивао, и није могао да се понаша према створеним ситуацијама као да је наследник власник. Ова еволуција и напори правника за остварењем принципа легитимитета, јасно показују „значај акције организоване власти за спровођење идеје водиле у држави и за континуитет тога стварања.“ (Ibid., p. 115).

²⁵⁾ Ibid., p. 115.

²⁶⁾ Феномен субјективисања омогућава идеји предузећа да се изрази. Она се изражава пре свега правним прописима дисциплинским и статутарним „које тако рећи лучи“. Несумњиво та правила се врло брзо објективису али

У оваквом приказу трајања и континуитета који се у институцији остварује налази се и разлог образовања институција, објашњење зашто идеја једног предузећа тежи да се отелотвори у једну институцију, зашто не остане у слободном објективном стању у друштвеној средини. Ствар је у томе што тек персонификација идеје обезбеђује њено остваривање. Објективне идеје бивају схваћене од људи тек преко субјективних концепата, и повезане за једну организацију оне би биле у опасности да потону у мору разноликих тумачења. Акција организоване управе, уравнотежене учешћем чланова групе гаранција је континуитета идеје и средство њеног спровођења.

VI. То би биле битне црте Ориове теорије институције. Ми нисмо улазили у детаљнија питања организације и функционисања институције, нити у примену ове замисли у разним областима права, остајући при реченој намери да изложимо само крупне линије ове идеје у делу Мориса Ориуа.

А ова идеја код њега је свеприсутна. Било да описује еволуцију тужбе за прекорачење власти у јуриспруденцији француског Државног савета, или да испитује принцип ограничења државе, или да истиче значај обичајног стварања права, или да доказује реалност моралне личности, или да побија нормативизам у правној науци, Ориу налази увек идеју институције као искру која му осветљава проблем. Да би могла тако да прожима све правне области идеја институције треба да има корена у основима науке о праву. И у истини је тако.

Међу проблемима које намеће постојање правног поретка, друштвеног уређења уопште, логички први и најважнији по последицама својим, јесте порекло тог уређења, извор права.²⁷⁾ На томе питању су се делиле, по њему име добијале школе правне науке и филозофије.

У XVIII веку владала је индивидуалистичка концепција природних права човекових. Природна права, урођена човеку као таквом, су изходна тачка. Из њих затим произлазе правне норме које чине правни поредак. Индивидуа и његова права су примарни елементи и правно уређење се цело може из њих извести. Што ваља приметити код ове концепције то је да је она индивидуалистичка али да није волонтаристичка. Права не зависе од воље индивидуа већ су природом човеку дата. У том смислу ово правно уређење је и објективно, јер не почива на субјективној вољи било

у моменту постања то су заиста субјективне воље законодавца који је изражава у име институције. Ипак, највиши облици у којима идеја институције тежи да се испоји, по Ориу-у обично нису правни већ морални или интелектуални, или ако постану правни то бива у облику неких виших принципа (као декларације права).

²⁷⁾ И то са двоструког гледишта: порекла императива правних норми, каогод и њиховог садржаја, дужности као и садржаја те дужности.

кога.²⁸⁾ Ова доктрина која је једног тренутка завладала духовима поглавито због своје простоте, и стога што је стављајући право изнад државе ову ограничавало, и штитило индивидуу у време кад је то била главна политичка брига, пала је убрзо, будући исувише несагласна са стварношћу.

Следећа велика концепција била је волонтаристичко-субјективистичка. Правне норме продукт су људске воље. Воља је оно што даје заповедну снагу норми, она јој даје и садржај. Иза норми које се нису могле свести на израз воље појединца постављена је била воља државе као правног лица. Ова волонтаристичка доктрина донела је позитивистички (формални) правац у правној науци. Право је оно што је прописала воља државе, ништа више и ништа мање. Овако изједначавање права са вољом државе укљонило је било сваку могућност за ограничење њене свемоћи. Суверену вољу краља заменила је била суверена воља народа, схваћена било у смислу Руссо-ове опште воље која је била само скуп посебних воља, било у смислу воље персонификованог бића народног, државне личности, као код Немаца. У сваком случају правно ограничење државе могло се у таквом систему схватити само као неко психолошко самоограничење, с правом критиковано од Диги као апсурдно.

Као реакција на ове доктрине родио се објективизам. Његов циљ је био да покаже да су правне норме независне од воље појединца или државе као правне личности. Норме су производ фактора који стоје изван људских воља, и ти фактори одређују и императив и садржину норми. Човек не ствара норму, он је сазнаје. Међу објективистима истакла се поглавито социолошка школа по којој је извор норми ваљало тражити у друштву, у социјалним фактима. Њен највиђенији заступник био је Диги. Као што обично бива, објективисти се нису задржали на томе да покажу како је улога воље у праву била преувеличана и како има и других извора норми сем ње. Они су отишли до порицања сваке улоге воље у праву. Диги је одбацио појам субјективних права као метафизички, у држави је видео само групу јачих, и акти ових управљача — далеко од тога да би могли да стварају право — ареде само уколико су у сагласности са од њих независном нормом друштвене солидарности.

Између волонтариста и објективиста, Ориу је својом теоријом институције заузео једно средње, дуалистичко становиште. Он је почео реакцијом на волонтаризам, завршио реакцијом на објективизам. Али у његовом основном ставу није било преокрета, од почетка он је следећи верно традиционалну науку, истицао неизбежни дуализам у стварању права. Елементи тог дуализма били су

²⁸⁾ Roger Bonnard: L'origine de l'ordonnement juridique, (Mélanges Hauriou, p. 44).

од почетка индивидуа и институција. Ориуова еволуција, у том основном питању, састојала се углавном у томе што је он исправа инсистирао поглавито на другом елементу — јер је овај био највише запостављен, а пред крај свога рада морао је да брани први елемент, индивидуу, јер га је објективистичко-социолошки талас био скоро сасвим избацио.

Теорија институције супроставља се пре свега волонтаризму у праву. Волонтаристичке теорије водиле су или у индивидуализам — све право произлази из уговора, или у етатизам — све право произлази из закона, државне воље. Ориу је насупрот томе истакао две ствари. Поред појединца као извор права постоје и друштвене организације. Држава није једина друштвена организација која право лучи, она је само најмоћнија и заузима у сваком погледу прво место, али поред ње има и других друштвених група у којима се стварају правна правила. Индивидуа и институција, та два извора правног поретка, одговарају два основна вредностима: човека, са његовим достојанством, друштва, са његовом неопходношћу.²⁹⁾ Институције су „живе и стваралачке личности колико идејама предузећа које оличавају, толико и својом моћи остварења“. Показати да поред индивидуе постоји још неки извор права, и да то није само држава већ и друге корпоративне организације које заједно са државом добијају назив институција, значило је само порицање чистог индивидуализма и етатизма али још не и волонтаризма. И друга ствар коју је Ориу истакао то је да се стварање права било од стране индивидуа или институција не може свести на дело воље. Постоји и један спонтани, објективни пут образовања правила и поретка. То је обичајно стварање права које Ориу боље карактерише као институцију, само овде овај израз ваља схватити у његовом динамичком смислу институисања, установљавања једног правила и уређења. Обичајно стварање права изгубило је истину доста од свога значаја у области правних правила али га је задржало у области јавног поретка и установа. Полако али непрестано друштвени живот ствара једну нову праксу око које ће се образовати интереси, навике, окружиће је опште одобравање и она ће најзад неосетно ући у ред опште примљених ствари. Затим, Ориу примећује да се ни уређење законом прописано не одржава у важности неком стално напрегнутом вољом законодавца. „Једном изгласани закони престају да буду акти законодавне воље, они постају факти: уколико се одржавају то је услед прилагођавања општем реду ствари“.³⁰⁾ Факт се прилагођава расположењу

²⁹⁾ „Друштво и индивидуа су два елемента, неотклониви један као и други... Ова два елемента на крају кројева признала су да имају права која могу противставити једно другоме.“ (Principes de d. p. 1910, p. 40). B. Précis. de droit administratif 1907, p. 17—18.

³⁰⁾ La souveraineté nationale, 1912, p. 106.

групе као што се и ова унеколико прилагођава новоствореном, наметнутом реду ствари. Тако се право институише.³¹⁾

Теорија институције значи дакле прво, како каже Ренар, једну „смелу контрадикцију волонтаризма... његове књиге остаће заворене за онога ко то није схватио“.³²⁾ Само треба приметити и то да ће Ориу „остати затворен“ и за онога ко би само ту страну видео код њега. Ориу није објективист до краја. Он је индивидуалист уколико признаје да право не извире сво из институција већ и из индивидуа. Он је волонтарист такође уколико признаје стварање права императивом друштвене власти, што значи њене воље. Ориу је нападао претераности објективиста, и при томе он је, више него противник самога објективизма, био противник нормативизма у који су они обично падали. Ориу је критиковао нормативизам у доктрини Дигија као и Келсена. И код једног и код другог основна мана, по Ориу-у, је статичност њихових правних система, која се никако не слаже са битним захтевима правне еволуције. Ми смо поменули замерке упућене Дигију. У извесном смислу Келсен је његов следбеник пошто је до краја довео нормативизам којим је пошао Диги. Овај се задржао на томе да истакне правну норму као основу правног система, Келсен је продужио до тврђења да ничег другог и нема, да је све систем норми, физичка лица, правна лица, држава. Право и држава су једна иста ствар. У стварању права било од законодавца или од уредбодавне власти било у примени закона (по њему нема битне разлике између процеса стварања закона и његове примене) Келсен је видео само постепене конкретизације једне врховне норме „хипотетичког устава“. Извори права хиерархизовани су и строго подређени један другоме. На врху је „основна норма“ (grundnorm). Нема слободе стварања на појединим ступњевима. „Свака правна норма постављена је саобразно пропису једне више норме“. Норма несагласна са вишом од себе не важи. Последица тога је да се не признаје слобода новог стварања и да се кретање у праву зауставља. Међутим, примећује Ориу, „позитивно право које се развија на историском плану, у битности је једно право у кретању“.³³⁾ Кретање и слобода која га условљује није само друштву и животу потребна, она постоји у животу. Противстављање индивидуе и друштва, база на којој Ориу све изграђује, и могуће је само тако ако „индивидуа

³¹⁾ Ни индивидуална права не рађају се само из воље, исто тако важни елементи су и акција и поверење. „Право се рађа само из акције. Високо достојанство човека било би немоћно без поступка којим он потврђује своју веру у друштво ризикујући за њ своју личност. Вредност правног саобраћаја је у томе што умножава прилике у којима чини тако кредит... Друштво може дужи времена остати неосетљиво, али једног дана ће се праведност извесне компензације наметнути свима савестима.“ (Principes de d. p. 1916, p. 194).

³²⁾ G. Renard: La théorie de l'institution, 1930, p. XIII.

³³⁾ Le pouvoir, l'ordre la liberté et les erreurs des systèmes objectivistes, Revue de la Métaphysique et de Morale, 1928, nрешт. у Cahiers de la n. journée, p. 77.

има аутономну свест која не дугује за све друштву, и ако је с друге стране, друштвена организација производ извесне неопходности која не дугује све индивидуалним свестима“.³⁴⁾ Филозофија Ориуова била би дакле у практичној комбинацији „извесне слободне воље са извесним детерминизмом“. И без сумње то је и најприближније стварности.

Чиниоци слободног стварања права, динамике његове су: индивидуална слобода и власт (политичка); чиниоци статике, трајања, су институције (у ширем смислу, где долазе и тзв. институције-ствари: обичаји, правна правила). То су три фактора чијим се узајамним дејством развија и траје правни живот: власт, поредак, слобода. „Поредак врши улогу ограничења истовремено за власт и за слободу“. Али ове нису потчињене поретку, у оквиру постављених граница оне уживају извесну аутономију кретања и стварања. Као производ конфликта између снага стабилизације и снага покретних долази у друштву и у праву до „лаганог и једнообразног кретања социјалног система“, кретања које Ориу увек истиче као форму друштвеног поретка.

Ово лагано и једнообразно кретање обично се изједначаје са статиком и противставља немирним добима и превратима. У ствари разлика постоји само у темпу, а покрет је у друштву непрестан, без њега живота не би било. И оно што људи називају стабилношћу „то није апсолутна непокретност већ лагано и једнообразно кретање које оставља извесну општу форму ствари на коју су навикли...“, оно што називају немирним добом и сматрају као супротност стабилности и реду, то-су периоде када се социјална еволуција убрзава или се стропоштава у револуцију... Тако су људи уопчили време у своју геометрију друштвене стабилности и судили као релативисти не знајући да су то“.³⁵⁾

Ориуова концепција друштвеног поретка-кретања, усклађује се са Бергсоновом филозофијом стваралачке еволуције, по којој се сталним стварањем новог врши трајање. Ориу само додаје једну опаску више. Појам непрестаног стварања новог одговара ономе што се у времену дешава као неповратно. Али он не објашњава довољно оно што у њему постоји као (релативно) стабилно. Међутим при изграђивању друштвеног поретка људи се труде не само да иду стално даље и стварају ново и боље, већ и да то кретање уреде и створе осећај стабилности и мира који је једно од неопходних добара друштвеног живота. Ова стабилност се постиже уравнотежавањем снага животног елана са отпором који он на свом путу наилази. Покрет се тако успорава и стиче утисак мировања.

Према томе по Ориу-у „стварање новог произвешће трајање тек интервенцијом извесног ритма успоравања. Тако је еволуција живих облика пресечена спротивима арста, а еволуције друштвених облика институцијама; у

³⁴⁾ Principes de d. p. 1910, p. 542.

³⁵⁾ Le pouvoir, l'ordre, la liberté..., Cahiers de la n. j. p. 78.

окиру арста и институција покрет преображавања је успорен и уједноличен. Без овог успоравајућег ритма древо живота букнуло би наглошћу ракетна које сагоре у једном трену".³⁶⁾

Беспрекидно кретање права чине тако, по Ориу-у, два основна елемента: индивидуе и институције, у том развоју први претстављају акцију, други континуитет. Што се тиче правних правила она долазе у други ред, јер не садрже идеје предузећа и стварања већ само претстављају границе том стварању. У правном систему, који је састављен од субјективних и од објективних елемената субјективни елемент су индивидуе, објективни су институције — не правна правила. Јер „институције стварају правна правила, не стварају правна правила институције". Са гледишта Диркемове социологије Дави је критиковао Ориуа наводећи да овај није указао на прави основ права.

„Ни интерес ствари садржан у институцији, ни власт идеално садржана у вољи, нису као такви потврђени правом. Треба да им се прида извесна вредност, достојност. А ово не може бити другачије до судом колективног мишљења... Прави је извор права један, он је у колективном мишљењу".³⁷⁾

Дави је имао права уколико је истицао потребу потврђења вредности од стране маса свести. Али ни Ориу то не одриче, он само том мишљењу не даје прво место, и неће да га карактерише као „колективно". Одобрење општег мишљења је неопходно за стварање права, али оно долази као друго, после акције појединаца и група, и његова улога је пасивна, оно има полако да се привикне и пристане на факат; иницијативу има личност. Индивидуална акција и консекрација од стране општег мишљења неопходни су обоје за стварање права, они једно на друго утичу, формирају се узајамно, акт се адаптира према средини а адаптира и саму средину. Ориу даје првенство првом елементу јер је временски претходећи и јер претставља покретну снагу. Више него са социолошког, Ориу би се могао критиковати овде са правног гледишта. Поставити као извор правног система индивидуе и институције било је оправдана употреба појмова друштвене науке у решавању питања порекла права, које је несумњиво у друштву; али поставити затим те социјалне чиниоце као битне елементе правног система а ставити у други ред правна правила, значи продужити посматрање са социолошког становишта онда када би исправније било прећи на правно. На овоме пак однос између власти и правних правила је узајамно усклађивање, уравнотежавање супротношћу њиховом. И тешко се може рећи коме елементу припада првенство.³⁸⁾

³⁶⁾ Ibid., p. 78.

³⁷⁾ G. Davy: Le droit, l'idéalisme et l'expérience, 1922, p. 27.

³⁸⁾ Д-р Натко Катичић то добро изложи у студији „Орган и норма": „Орган има примат, јер у сукобу с нормом право даје њему првенство, а норма и није друго но одредба ранијег органа. Али и норма има примат, јер, претпоставивши нормативност заповиједи првог органа, она претвара све даље одредбе органа у норме и даје систем одредаба о контроли рада органа и поништењу неисправног рада."

У појму институције подразумева се, као што је поменуто, и процес институисања, установљавања који до установе доводи. Преведен са социолошког на правни језик, тај процес није друго до претварање факта у право. „Институција припада праву на два начина, право зато што се у њој и кроз њу врши преображај стварних стања у правна стања, затим зато што је она извор... права".³⁹⁾ Факат се претвара у право познатим путем обичајног формирања права, које се своди на „обичајни пристанак" народа. Улога овог „обичајног пристанка" нарочито је замашна у области институција. И тако на пр. држава која не почива на Русо-овом друштвеном уговору, не држи се такође ни једним уставом од неколико чланова и који је правно увек изменљив. „Оно што је стално у држави почива на нечем сигурнијем но што је „свакодневни плебисцит", а то је обичајни пристанак који на крају претвара државу у један стари обичај".⁴⁰⁾

Као држава, тако се и власт заповедања у њој објашњава обичајним пристанком оних над којима се влада. Тај пристанак не односи се ни на садржину заповести, ни на личност заповедника. Оно што је примљено то је институција у име које се заповеда. Јер свака правна власт заповеда у име неке институције, као што је некад била институција круне, као што је данас институција државе.⁴¹⁾ У име те обичајно примљене, консакриране институције издају се правна правила. Ова следе институцији, јер „не рађа се правна власт из закона, већ се закон рађа из правне власти"; а сама правна власт почива на обичајној институцији и претходи сваком правном правилу. Заповести те власти уживају одмах извршност, без обзира да ли су заиста на праву засноване или не. То је претпоставка њихове оправданости која служи као нека „претходна заштита власти". Потом тек грађани имају правна средства да побацију законитост наредбе. У ствари наредба, једном издата, постаје факат, а овај се претвара у право тиме што бива прихваћен, асимилиран, постане део општег реда ствари. Оно што претвара факат у право то није само трајање факта већ „побољшање факта" узајамна адаптација њега и средине, подвргавање идеји, институирање његово.

Оваквим начином оправдања власти и њених заповести теорија институције измиче незгодама етатистичких и објективистичких теорија при решавању проблема позитивног права. Као што каже Гураич, решење питања позитивног права треба да се нађе у „син-

³⁹⁾ Précis de droit administratif, 1907, p. 17.

⁴⁰⁾ Précis de droit constitutionnel, II-e éd. 1929, p. XV.

⁴¹⁾ „Поновна појава обичаја, у институцијима, дозволила ми је да се вратим на старо оправдање власти и права заповедања, које је да је власт унапред примљена од становништва као везана за једну институцију у име које се заповеда, а која је сама обичајно прихваћена. Ова тако проста конструкција намеће се својом сагласношћу са фактима, јер факт је да се власт шефа увек врши у име какве политичке институције". (Ibid., p. XV).

тези између његове особине да је постављено од једне друштвене власти и његовог вршења у извесној друштвеној средини".⁴²⁾ Ета-тисти су давали важности само првом елементу сматрајући као право сваку заповест државне власти. Тим путем они су падали у апсолутизам и остављали ван права спонтано друштвено стварање његово, као и идеални чинилац његов. Диги је сматрао заповести владајућих као обичну принуду која постаје правна тек уколико је сагласна са друштвеном солидарношћу, у противном заповест државе не разликује се од ма које друге, поданици је не морају вршити и имају право буне. Диги се ту налази у алтернативи анархизма и апсолутизма. Анархизма — ако је заповест противна друштвеној норми. Апсолутизма — ако је овој сагласна, јер је у том случају савршена; оправданост издатог правила познаје се по томе што је од масе свести сматрано као сагласно са друштвеном солидарношћу, маса свести на крају крајева своди се на владу већине. Келсен исто тако проглашује одмах неважећим правило које није у складу са „хипотетичним уставом“. Ориу прост као увек, указује на оно што у стварности постоји и што је неопходно тако. Заповести власти имају одмах извршну моћ и морају је имати, јер људи хоће ред, хоће сигурност. Принцип легалитета повлачи се пред принципом ауторитета. Али зато што имају извршну моћ не значи да су оне и правно основане. Оне ће право постати уколико доцније нису побијене, уколико их је средина примила, уколико су се установиле.

Исто тако једноставно Ориу решава и проблем ограничења државне власти. Диги је мислио да би се држава могла везати правом ако се оно постави изван и изнад ње. Келсен је мислио да треба право идентификовати са државом. И док се Дигиева доктрина, уколико се извлачила из анархизма бацала у апсолутизам већине, Келсенова конструкција ако је избегла господарство државне власти „није избегла господарство једног категоричког императива који је једнак извесном неминованом друштвеном поретку".⁴³⁾ На другој страни етатисти-позитивисти говорили су да се држава може само сама ограничити. Њима је оправдано пребацивано да је онда боље рећи отворено да се држава не може ограничити. По Ориуу они су превидели једну ствар. Њихово самоограничење државе било је чисто субјективно, психолошко, и отуда није било никакво ограничење. Али они нису опазили да постоји једно објективно самоограничење државе. Оно се састоји у стварању установа, нарочито корпоративних установа.

„Сва тајна уставног поретка је у стварању живих установа. Уставни закони не значе ништа као правила; они вреде само као органски статuti установа. Уставне институције ограничавају власт, уравнотежавају једне друге и еволуирају према потребама. Треба имати наочњак па рећи да нема самоограничење власти. Нема га у облику унутарње одлуке, јер једна одлука може

бити поништена другом, али га има у облику стварања институција јер ту власт зове у помоћ живу снагу поретка, а то је да би себи боље везала руке."⁴⁴⁾

Овако приказано, ограничење државе није разуме се апсолутно као код нормативиста, оно је релативно, у зависности од развоја тих објективних установа па и њихове радикалне промене, али тиме се морамо задовољити јер то је оно што стварно постоји; прихватити какву лепо конструисану теорију којом се држава сигурно ограничава правом значи затворити очи пред оним што јесте.

Из горе изложеног јасно се види колико појам институције превазилази обим једне теорије која би само имала да објасни реалност правних лица. Питање правног лица је само најнепосредније везано за ову теорију, пошто је било природно да се после поставке дуализма индивидуа — институција, објасни ова последња (у њеном најсавршенијем облику корпоративне институције). Као што је и друга правна питања посматрао историски, у њиховом развоју, тако је Ориу и овде пошао не од саме већ створене правне личности, већ јој је пришао као феномену који се прогресивно врши и остварује сам собом. „Није толико циљано на саму правну личност колико на факт персонификације једне претходно постојеће објективне институције"⁴⁵⁾ И као што је све проблеме волео да обухвата са једног вишег гледишта, тако је и процес персонификације приказан као једна манифестација општег развоја права, које иде од објективног ка субјективном.⁴⁶⁾ Давиу се учинило да је Ориу неодлучан у питању да ли институција и објективно право претходе субјективном праву или ово постоји аутономно поред објективног.⁴⁷⁾ Ми држимо да се Ориу несумњиво изјаснио за двојство и симултаност права индивидуе и објективног права институција. А она субјективна права што из институције произлазе нису она иста која поред ње постоје. Из институције потичу субјективна права заснована на објективном праву које институција лучи, и из ње истиче правна личност институције која се персонифицира. Поред институције постоје симултано субјективна права индивидуа која ови истичу у правном саобраћају. Као што примећује Тасић у институцији се „индивидуа и социјално интимно утврђују једно у друго и питање може бити само у томе у којој мери је дато социјално, у којој индивидуално".⁴⁸⁾ Нама изгледа да је првенство ипак дато индивидуи. Нарочито стога што од индивидуалне акције, по Ориуу и потиче стварање институције. Доцније, снаге се уравнотежавају и институција почиње један свој објективни живот, али у почетку стоји акција, дело појединца.

⁴²⁾ Précis de droit constitutionnel, p. 5.

⁴³⁾ Principes de d. p. 1916, p. XX.

⁴⁴⁾ Ibid., p. 41.

⁴⁵⁾ G. Davy: op. cit., p. 25.

⁴⁶⁾ Ђ. Тасић: Теорија установа у Француској, (Архив, 1934, XXIX, стр. 476).

⁴²⁾ G. Gurvitch: Le temps présent et l'idée du droit social, p. 258.

⁴³⁾ Le pouvoir, l'ordre, la liberté, p. 83.

„Индивиду је у првом плану, вели једном Ориу, друштво у другом, јер оно је само средство среће у служби индивидуе. Али оно је неопходно средство јер је појединац подложен грешењу и његова акција треба да буде уравнотежена реакцијом друштвене власти, у интересу његове сопствене слободе, а нарочито у интересу правде.“⁴⁹⁾

При објашњењу процеса персонификације Ориу се као и у многим другом наслањао на доктрину Св. Томе Аквинског, и елементи томизма налазе се дуж целог дела Ориуовог. У складу са томизмом наглашавана је акција индивидуалне свести при стварању институција, акција власти која се у овима комбинује са феноменом објективног интегрирања у идеји, хијерархија у организацији институције, изграђивање ове озго на ниже а не обратно. Ми сматрамо ипак да су све то елементи који не условљавају неопходно претходно прихватање целе томистичке филозофије, и да је до њих Ориу могао доћи и сам, емпирички. Теорија институције независна је од томизма, али не у смислу у коме би Гурвич хтео ту независност: да је од тих елемената приписаних томизму потпуно одвоји; већ у том смислу да ти елементи могу постојати без наслона на неку специјалну метафизику. Одбацили их из Ориуове теорије, као што чини Гурвич, значи изопачити Ориуову мисао који никад није демантовао ни тај индивидуализам ни јерархију, што му Гурвич пребацује, и који је постојао у том одржавању средње линије између субјективног и објективног, између права индивидуа и друштва.

Али у Ориуовој теорији има нешто друго што претпоставља једно одређено филозофско веровање, то је онај објективни живот идеја сугериран Платоновом филозофијом, Ориу то сам признаје: „Доктрина реалности моралних лица претпоставља извесно филозофско веровање у објективни живот идеја и у из основе идеалну природу бића, што је једна врста платонског идеализма“.⁵⁰⁾

Идеализам се код Ориу-а комбинује са реализмом, вера у идеју која интегрира у себе чланове установе са указивањем на силе које се у установи боре и чија равнотежа обезбеђује њено трајање и континуитет. Овим двојством Ориу избегава прекор (који би се на пр. могао упутити Смендовој теорији) да у држави види само оно што је заједничко не водећи рачуна о сукобима који у њој стварно постоје.⁵¹⁾ Али надмоћ је дата идеји. Стављање идеје предузећа за субјекта правне личности институције било је од многогоструке користи. Идејом се одвајала колективна личност од појединих чланова. Она је обезбеђивала континуитет институције и то континуитет еластичан, прилагодљив промени околних прилика.⁵²⁾

⁴⁹⁾ Le droit naturel et l'Allemagne, (Correspondant, 25 sept. 1918; прешт. у Cahiers de la n. j. № 33, p. 14).

⁵⁰⁾ Principes de d. p. 1916, p. 281.

⁵¹⁾ Б. Тасић, Архива 1934, XXIX, стр. 486.

⁵²⁾ „Идеја поред једног првог значења садржи у резерви могућности које ће протек времена и догађаји открити. Оно што је било пређутно садржано изразило се, онако како се пулопак дрвета развио у лишће. То је

Персонификацијом идеје избегавала се персонификација власти. Као што исправно вели Ориу „Опасност (субјективистичких система) није лежала у власти друштвеној, већ само у персонификацији те власти, и једино што је имало да се учини било је наћи гледиште са кога власт не изгледа персонификована“.⁵³⁾ Сем тога појам идеје предузећа која постоји објективно и субјективније се у свестима чланова групе, био је Ориу-у погодан и стога што му је дозвољавао да отклони конструкцију моралне личности на основи Диркемове колективне свести, „која би, сматрао је Ориу, била Богу слична и претећа“.⁵⁴⁾

Објективно постојање идеја је нешто недоказано, што никако не значи и да је научно неприхватљиво. Прави реализам у науци је само онај који узима у обзир и нематеријалне чињенице и у својим конструкцијама животне стварности оставља места и рационално недоказивом али интуитивно осећањем. Један чист позитивизам противречно би самом себи јер би обухватио само део онога што постоји. У складу са сложеносту друштвене стварности, са њеним основним дуализмом материјалног и духовног, може бити само једна „идеал-реалистичка“ научна метода, каква је била Ориуова. Да би објаснио живот колективне личности, Ориу је показао да је у суштини њеној идеји, као принцип животни. Принцип живота, то је мистерија рационално недоказива. Али њена употреба у науци има бар, као што примећује Бергсон, „предност да буде као неки натпис стављен над нашим незнањем, који ће нас на њ потсећати, док нас механистичке теорије позивају да га заборавимо“.⁵⁵⁾

Ориуово дело, за нас, је једна у основи социолошка концепција о праву и његовој еволуцији. У њој, његов нарочито лични допринос је у теорији институције. Институција је имала да објасни

историја-откривање коју је Прудон противстављао еволуционизму, то је такође доктрина Neumann-ова о развоју догме“. (Précis de droit const., 1929, p. 65).

⁵³⁾ La point de vue de l'ordre et de l'équilibre (Recueil de lég. Toulouse, 1909, p. 83).

⁵⁴⁾ Principe de d. p. 1916, p. 266. У име те колективне свести Дави је критиковао Ориу-а, наводећи да је реализам идеје само једно метафизичко средство примењено in extremis и да је природније било да се прими социолошки појам колективне свести групе. (Davy, op. cit., p. 153). Међутим Давијева концепција колективне свести на крају крајева се прилично приближује овом појму објективне идеје. Он вели: „Ако се идеална правила намећу сваком појединцу као њему претходећа и превазилазећа га, то је зато што су му заиста спољашња и супериорна. Али да би то била не значи да не могу бити стварно дата у колективној свести које стварно превазилази индивидуалну и има све услове да овој предлози и наметне идеал“ (Davy, op. cit., p. 161—162). У ствари шта је ова свест шира и виша од индивидуалне ако не идеја? Мало доцније у својим Eléments de sociologie, 1924 долази до таквог закључка и сам Дави: „Битна реалност за социологију је... колективна свест... А ова колективна свест у чему се састоји ако не у претставама? Те претставе су у суштини судови вредности, тј. идеје. Ми ћемо се стога радо сложити са г. Ориуом у његовој замисли да се ваниндивидуалне стварности које се виде у институцији састоје у идејама“ (Eléments de sociologie, p. 47).

⁵⁵⁾ Бергсон: Стваралачка еволуција, стр. 62.

у друштву феномен колективног, у праву објективне елементе његове, а у еволуцији права трајање и континуитет. Група, право које она лучи, историски континуитет тог поретка, то је материја теорије институције. У томе ће бити суштина њена и код следбеника Ориуових. Али оно што треба увек имати на уму кад је реч о Ориуовој концепцији институције, то је да он није само групу видео у друштву, нити само објективно у праву, нити само стабилност у његовој еволуцији. Плурализам, синтеза објективног и субјективног, идеалног и материјалног, свест о необухватљивости непрестано протичућег живота, је оно што карактерише његову замисао. То су били чиниоци који су дали ону меру и хармонију којом Ориуова мисао нарочито зрачи. Те мере неће се увек селити његови следбеници.

Д-р Војислав М. Грол

Литература: Maurice Hauriou: La science sociale traditionnelle (1896), Principes de droit public (1910 и 1916), La souveraineté nationale (1912), La théorie de l'institution et de fondation (Cahiers de la nouvelle journée, 1925 № 4), Précis de droit administratif (1927, nap. предговор), Précis de droit constitutionnel (II изд. 1929), Aux sources du droit (1933).

Gény F.: Science et technique (ию. II, 1916), La notion de droit en France (Archives de phil. de droit, 1—2, 1931); Davy G.: Le droit, l'idéalisme et l'expérience (1922), Eléments de sociologie (1924); Waline Marcel: Les idées maîtresses de deux grands publicistes français, L. Duguit et M. Hauriou (Année pol. franc. et étr. 1929 fasc. 4, 1930 fasc. 1); Eisenmann Ch.: Deux théoriciens du droit, Duguit et Hauriou (Revue philosophique 1930, p. 248); R. Bonnard: L'origine de l'ordonnement juridique (Mélanges M. Hauriou, 1929); J. Declercq: Quelques remarques sur la théorie de l'institution... (Mélanges Hauriou 1929); Renard G.: La théorie de l'institution (1930), La théorie de l'institution et l'analogie dans le droit (Revue de phil. de droit 1935); Bonnetcase J.: Science du droit: une nouvelle mystique, la notion d'institution (Revue gén. de lég. 1931 t. 55, 1932 t. 56); I. T. Delos: La théorie de l'institution (Archives de phil. de droit, 1931, 1—2); G. B. Morin: Vers la révision de la technique juridique... (Archives de phil. de droit 1931, 1—2); Gurvitch G.: L'idée du droit social (1932, стр. 647—710); Jennings J.: The institutional theory (Modern theories of Law, 1933, стр. 68—86); Тасић Ђ.: Теорија установе у Француској (Архива за пр. и др. науку 1934 XXIX), Desqueyrat: L'institution, le droit objectif et la technique positive (thèse 1934); Poulpol: L'idée du libéralisme dans l'œuvre de M. Hauriou (Mélanges Negulesco 1935); Leontovitch: Die Theorie der Institution (Archiv für Rechts und Sozialphilosophie, 1937); Le Fur: Les grands problèmes du droit (1937, стр. 203—283); Д-р Натко Катичић: Орган и норма. 1939 (Посебни отисак из „Rada“ Jugoslovenske akademije Znanosti i Umjetnosti u Zagrebu.).